

J Horváth Tamás írásai

Hitler utolsó csatlósa?

(Egy Magyarországi úti beszámoló 1943-ból)¹

A címben olvasható jellemzéssel akarták Rákosi Mátyás propagandistái a magyar értelmiség fejéből a balatonszárszói 1943-as találkozó vagy az alább közölt eset emlékét kitörölni.

Alfred Müller-Armack: *Auf dem Weg nach Europa – Erinnerungen und Ausblicke* (Rainer Wunderlich, Tübingen + C.E. Poeschel Stuttgart, 1971). – 1. fejr. Reise nach Alt- und Osteuropa – Sommer 1943 - 21-25. 1.

A német szociális piactgazdaság elméleti előkészítőinek munkáit tanulmányozva bukkantam Alfred Müller-Armacknak, Ludwig Erhard gazdasági miniszter államtitkárának idézett írására. A fejezet címe, amely ó- vagy öreg Európát említi, első olvasásra érthetetlen volt számomra. Hogyan lehet a régi Európát kelet Európa mellé állítani? – kérdeztem. Éppen a mostani, az európai alkotmánytervezettel kapcsolatos viták fényében nyilvánvaló, mit jelentett Müller-Armacknak a magyar "elder statesman" beszéde a keresztény gyökerű, emberi jogokat tisztelő Európáról.

Sajnálatos, hogy Müller-Armack nem vette magának a fáradságot arra, hogy kiderítse, ki lehetett az az idős államférfi, aki a banketten a rá nagy hatást tevő beszédet elmondta.

Izgalmas lenne azokat a jelentéseket olvasni, amelyeket a két csúcsszervezet, a Reichbank ill. a Reichswirtschafts-ministerium "különleges megbízottai" a Gestaponnak készítettek.

Kállay Miklós miniszterelnök 1943 évi próbálkozásai érdekes és tragikus eseményei a 20. sz. magyar történelmének.

De szóljon immár maga Alfred Müller-Armack:

(...) "1941-ben Münsterben megalapítottam az "Általános és Textilpiaci Kutatócsoport"-ot (...) Ezzel kapcsolatot teremtettem a német textilipar vezetőihez, Hans Croon-hoz és Ernst Helmut Vitshez. Tőlük kaptam a meghívást 1943-ban, hogy egy ipari delegáció tagjaként Magyarországra utazzam. A hivatalos jóváhagyást az utazáshoz

meg sem kíséreltem megszerezni. A délkeleten sok kapcsolattal rendelkező, segítőkész Hans Croon ellátott a nagykövetségek gazdasági attaséihoz címzett ajánlólevelekkel és a magyar-, a román- és a bulgár textilipar meghívásaival. Kicsit furcsán szervezett út volt ez, amely külsőleg a textilipar tanulmányozását célozta. Ezek azonban engem nem fogtak meg különösebben, bármilyen fontosak is lehetnek. A háttérben az a vágy állt, hogy a kelet-európai országok komplex vallási szerkezetét tanulmányozzam. Akkoriban hivatalosan ez nem volt valami keresett téma. Tíz márka készpénzzel és az előre váltott vasúti jeggyel a zsebemben indultam útnak Magyarországra. A meglehetősen üres vonaton az útitársak üzletemberek és funkcionáriusok voltak, akik nem hagyták ki annak a lehetőségét, hogy Budapestre utazzanak. Magyarország abban az időben még tejjel-mézzel folyó ország képét mutatta. A német befolyás nem volt képes arra, hogy azoknak az országoknak a piacait, amelyekbe készültem, a védjegy- és kényszergazdaság egységes szűrkeségébe borítsa. Közvetlenül azután, hogy a vonat áthaladt a magyar határon, a velem utazó férfiak mintegy parancsszóra az étkezőkocsiba tódultak, hogy a szabad gazdasággal történő találkozásukat a magyar nemzeti itallal, az erős "barack palinka"-val ünnepeeljék. Követtem őket, és csodálkozva tapasztaltam, hogy itt mindaz, amit mi nélkülözünk, még kapható volt. Érezhetően emelkedett hangulatban láttam magam előtt elvonulni a puszta síkságát. Megleptek a nagy síkság ritka és nyomorúságos települései, amelyen alig lehetett olyan gazdasági udvart látni, amelynek háza egy szobánál több helyiséget sejtetett. Csúrként használt szalmaboglyák, gémeskutak tarkították a festői szegényességet, ami elvárásaimat Budapesttel szemben észrevehetően csökkentette.

Azután jött maga Budapest. A távoli síkságból kiemelkedett az akkor még ragyogó világáros csodálatos kastélyaival, kormányépületeivel és körútjaival. Alig tudtam elhinni, hogy ilyen elegáns élet autókkal és fényes lovas kocsikkal még létezik. A város még mindig, mint a Monarchia magyar fővárosa mutatkozott be. Világos volt szá-

¹ Cím, alcím tőlem - JHT

momra, hogy egy másik Európába léptem át, amelyet nem úgy mint Németországot és Olaszországot nem a történelem során kifejlődött számos város hozott létre. Itt, mint keleten mindenütt, a politikai élet centralizációja hozott egy olyan központot létre, amely a körülötte fekvő vidék jellegtelenségével teljesen ellentétes volt. A német ipari delegáció tagjaival a "Duna palota" hotelban laktam. Szobám a Duna túlsó partjára nézett, ahol egy dombon tornyosuló kormányépületek a régi osztrák-magyar Monarchia második fővárosának összehasonlíthatatlan fényét mutatta. Ugyanott voltak a nemesség és a pénzarisztokrácia gazdagságukat nem titkoló palotái is.

A másnap kezdődő ipari tárgyalások során, amelyeken mint megfigyelő részt vehettem, persze megmutatkozott, hogy mennyire kevésbé felelt meg ez a külső kép a politikai valóságnak. A magyar kereskedelemben, amely még jól ellátott piaca révén jelentős tartalékokat rejtgetett, Németország viszonylatában világos egyensúlyhiányt mutatott. A háború szolgálatába állított német ipar távolról sem tudott annyi árut Magyarországnak szállítani, mint amennyit onnét politikai nyomásra exportáltak. A keletkező hiány kiegyenlítése volt a téma. Meglehetősen kísérteties játék volt az egyre romló háborús helyzetben. Az oroszok már messze Besszarábiába és román területre nyomultak be. Valószínűleg egyetlen német résztvevő sem hitt a német győzelemben, akármilyen optimista is volt. Mégis a német javaslat arra irányult, hogy a hiányt tovább növeljék, és a végső győzelem után gépipari szállításokkal egyenlítsék ki. Akkor Magyarország még bizonyos függetlenséget élvezett. A német delegáció tevékeny vezetője, aki szemmel láthatólag élvezte a Gellért Szálló látszólag kellemes környezetét, nem sietett a tárgyalásokat befejezni. Összeráncolt homlokkal megállapította ugyan, hogy a magyar fél delegációja élére zsidó politikust nevezett ki, de ezt akkor tudomásul vették. Csak egy évvel később változott a helyzet az akkor még uralmon lévő magyar kormányzó, Horthy tengernagy fegyvernyugvási javaslatára. Akkor még Magyarországnak "kegyelmi időszaka" volt. A német delegáció legtöbb tagja számára világos volt, hogy a tárgyalások eredménytelenek maradnak. De legtöbbnek nem is ez volt az utazás fő célja.

Felejthetetlen számomra az az este, amelyre a magyar fél hívott meg. Számos magyar miniszter, volt miniszter és politikus jött össze. Egy öreg magyar miniszter beszéde emlékezetembe ivódott. Szólásra emelkedett, és a német nacionalizmus hatalma és befolyása alatt álló helyzetben Magyarország nevében nyíltan állást foglalt a keresztény Nyugat mellett. Állama létének értelmét a nyugati szabadsághoz való ragaszkodásban és a keresztény hit védelmében látta. Ilyen szavakat Németországban már egy évtizede nem lehetett nyilvánosan hallani. Felszabadító sokként hatottak egy nálunk elsüllyedt világból, itt azonban nyílt és szabad híveket talált. A terített asztal kellemessége sőt luxusa érdektelenné vált ahhoz az élményhez képest, hogy valahol még vannak erők, amelyek merték még a régi Európát a keletre legmesszebb előretolt állásaiban védeni.

Szabadság, demokrácia, törvény, erkölcs (1977. június 26)

Balla Bálint professzornak a szabadságról és 'szabadságokról' szóló gondolataihoz² szorosan kapcsolódik F.A. von Hayek Nobel-díjas tudós cikke, amelyet "Wohin steuert die Demokratie" címmel a Frankfurter Allgemeine Zeitung 1977. jan. 8-i száma közölt.

Von Hayek professzort évtizedek óta foglalkoztatja a szabadság biztosításának a gondolata. A cikk, amelyet itt ismertetni kívánunk, azért érdemel különleges figyelmet, mert a nyugati demokráciák valóságából indul ki, azaz feltételezi a többé-kevésbé meglévő 'szabadságokat'. Emellett sok mai álmodozóval és társadalmi felforgatóval ellentétben egy fajta megfontolandó megoldást is javasol.

Cikke bevezetőjében von Hayek hitet tesz a demokrácia elve mellett, annak ellenére, hogy ez az államforma "nem bizonyult a zsarnokság és elnyomás ellen biztos védelemnek"³.

² Balla Bálint: Október szabadságai - KSz 1976. 3. sz. 201-218 lap

³ Ezzel az idézőjellel a von Hayek professzor cikkéből szó szerint fordított mondatokat vagy kifejezéseket jelöljük.

"A demokrácia megvalósulását nemcsak a kormányok váltakozása jellemezte, hanem az is, hogy egyre többet kormányoztak" (azaz a kormányok hatásköre az élet egyre több területére terjedt ki). "Korábban az alkotmányok fokozatos fejlődése a kormányok hatalmának korlátozását célozta. Egy idő után azonban az a közmeggyőződés kezdett meggyökeresedni, hogy a hatalom túlkapásaival szemben nincs szükség ún. alkotmányos korlátozásokra. Úgy vélték, elégséges, ha a választott parlament többsége ellenőrzi a kormányt." Így jött létre a "korlátlan demokrácia". Nem a demokratikus kormányforma általában, hanem ez a korlátot ismerni nem akaró demokrácia okoz problémát. A baj az, hogy az ún. törvényhozó testületek kormányzati feladatot kaptak. Nem ez lebegett a népképviselői rendszerek egykori teoretikusainak, elsősorban John Locke-nak a szeme előtt. Ők a *jogállam* eszményképében a törvények uralmát, azaz a törvények szerint való kormányzást akarták megvalósítani.

A mai parlamenti többségeknek módjuk van arra, hogy olyan törvényeket hozzanak, amelyek éppen e többség, és a belőle alakított kormány *érdekeit*, nem pedig az egész közösség minden tagjának a *szabadságát* szolgálják. Az ilyen törvényeket csak rossz tréfának lehet bélyegezni – írja F.A. von Hayek. A valóságban ui. itt a kormányzói hatalom törvénytelen gyakorlásáról van szó. Ha valaki azt állítja, a jogállam működése azáltal biztosítja van, hogy a kormány intézkedéseit valamely többség jóváhagyja, az a szavakkal játszik.

Von Hayek professzor ezután jellemzi a mai parlamentek törvényhozói illetve kormányzati funkcióját. Finom megkülönböztetésről van itt szó, hiszen alaki szempontból a parlamentek törvényhozó testületek ma is. A törvényhozás azonban zömében a kormányzati tevékenység sokszor nagyonis aprólékos és részletekbe menő szabályozásában merül ki.

A feladat az lenne, hogy a tulajdonképeni törvényhozást a kormányzástól, a kormány tevékenységének közvetlen támogatásától elválasszuk. Ezáltal újra helyreállna a klasszikus ideál: a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom szétválasztása.

A 'valódi' törvényhozást von Hayek egy "érett emberekből alakított országgyűlésre" bízna, amelybe minden évben a 45 évesek korosztálya

15 évre választaná meg képviselőit, a testület 1/15 részét. A pártpolitika érvényesülése helyett a kiválasztásnál *a személyi értékeknek* kellene döntőnek lenniük. Ún. évjárat-klubok alakulnának országszerte, ahol az emberek összeismerkednének, és a pályázók közül a megfelelő jelölteket kiválasztanák.

Ha jól meggondoljuk, nem is olyan utópikus javaslatok ezek a pártpolitika sokszor kicsinyes intrikáiba belefáradt mai ember fülének.

Az az igény, hogy a törvény uralkodjék a társadalomban még a kormányhatalom felett is, a Nobel-díjas tudóst egy nagyon érdekes megállapításra készíti. Így ír: "A demokratikus kormányzatot indokolt a nem demokratikussal szemben előnyben részesíteni. Ennek ellenére hajlom arra, hogy a törvények korlátozta nem demokratikus kormányzatot a korlátot nem ismerő demokrácia fölébe helyezzem." Merész szavak ezek abban a korban, amikor Chilétől a Szovjetunióig egyetlen totalitárius rezsim ajkán nem halkul el a 'demokrácia' jelszava.

Itt jutunk el azonban éppen ahhoz a ponthoz, ahol von Hayek professzor gondolatait tovább kell szőnünk. A felvilágosodás eszmevilágát éppen napjaink gondolkodása haladja túl. Lassan felismerjük, hogy sem az ész sem a törvények uralma nem hozza meg a megoldást az emberiség nagy problémáira. A gondolatmenet teljessége kedvéért legyen szabad ezek közül a nagy problémák közül párat idézni: a háború elkerülése, az éhínségek megszüntetése, a természet megmentése a 'homo technicus' rombolásától, a politikai gyilkosságok és a terrorizmus, súlyos becsületbeli eltévelyedések a hatalom megtartása érdekében.

A törvények és a törvényekhez hasonló hivatalos előírások egész életünket a legapróbb részletekig szabályozzák. Ugyanakkor azt kell tapasztalunk, hogy ezek az előírások nem képesek olyan magatartást 'teremteni', amely a modern társadalmat kínzó visszaéléseket kiküszöbölné.

Itt botlunk az erkölcs fogalmába. Állíthatjuk-e, hogy F.A. von Hayek elképzelése a törvények uralmának helyreállításáról magában foglalja az erkölcs uralmát is?

Kezdve a mózesi Törvényen nyilvánvalóan könyvnyi anyagot lehetne összehordani arról, hogy a legújabb kor teljes szekularizációjáig miként fonódott egybe 'törvény' és 'erkölcs'. Ez nem is cso-

da, hiszen mind a kettő magatartásszabályok gyűjteménye az ember társas életének a rendezésére. Az előbbi az állami életre utal. Törvényeken olyan magatartásszabályokat értünk, amelyek megtartására az állam polgárait és azok szervezeteit hatalmi eszközökkel kényszerítheti.

Ezzel szemben – elvileg – a helyes erkölcsi magatartást az állam nem írja elő. Az erkölcs valamiképpen az Isten, a vallás és elsődlegesen az egyes ember ügye. Az ember a lelkiismerete ítélőszéke elé viszi a tetteit. A lelkiismeret az első fórum annak elbírálásában, hogy ezek a tettek megfelelnek-e az erkölcs szabályainak.

Van-e ilyen körülmények között jogosultsága annak, hogy az itt ismertetett állambölcseleti tanulmány neves szerzőjétől az erkölcs kérdésének az elhanyagolását számon kérjük?

A mai szekularizált, deista vagy ateista ember szempontjából erre semmi alapunk nem volna. De mintegy 'argumentum ad hominem' gyanánt ennek a mai embernek kell szegezünk a kérdést: von Hayek professzor panasza a túl sok kormányzással kapcsolatban nem abból a tényből következik-e éppen, hogy a helyes lelkiismeret bírászkodását a 10 parancs ügyében az állami bírászkodás váltotta fel sok ezer parancs, azaz törvény alapján?

A mai ember 'nem tud mit kezdeni' az erkölccsel. Száz ember százféléképpen határozza meg. Azon a homályos óhajon kívül, hogy 'bár csak az erkölcs jobban uralkodnék a mai társadalomban' nem tud hidat verni a törvény és az erkölcs közé.

Szükséges egyáltalán ilyen hídverés? Talán nem is, ha erkölcsnek és törvénynek, illetve a kettő képviselőjének egyháznak és államnak igazi szabadságban történő együttélése biztosítva van. Nem kétséges, hogy ma a fizikai hatalom teljes egészében az állam kezében összpontosul, az egyházak befolyása az államéletre ill. kormányzásra minimális. Amikor ezt a tényt elismerjük, vissza kell térnünk F.A. von Hayek követelményéhez: a törvények szerint való kormányzás kevés kormányzást kell hogy jelentsen, és sok szabadságot.

Éppen itt jut szerephez az erkölcs. Gondoljunk arra, hogy milyen kevés erkölcsileg esetleg megengedett cselekedet ütközik törvénybe! Az emberek túlnyomó többsége ma is egy-egy cselekedete előtt inkább arra gondol, erkölcsi felfogásába ütközik-e a szóban forgó tett, nem pedig azt, hogy törvényellenes-e.

Nem azt kell tehát vizsgálnunk, hogy a különböző emberek erkölcsi felfogása milyen nagy mértékben üt el egymástól. Ha mintegy matematikai módszerekkel megkísérelnénk a különböző erkölcsi fölfogások illetve szabályrendszerek 'közös részét' meghatározni, csaldóttan kellene megállapítanunk: nem érdemes erkölcsről, mint társadalmi magatartásszabályok rendszeréről beszélnünk.

Érdemesebb figyelni arra, hogy bizonyos helyeken és történelmi viszonyok között igen magas fokú erkölcsi ideálok alakultak ki. Ezekkel egy időben, mint egy ezekkel kölcsönhatásban a társadalmi együttélés kultúrája is igen magas volt. Ezeknek az állapotoknak a kialakításához és fenntartásához nemcsak az emberek egyetértése (érdemes közbevetni, hogy a latin consensus nemcsak egyetértésre, hanem egyet-'ézés'-re is utal!) hanem tudatos munka is szükséges.

A közelmúltból erre az angol gentleman ideál és a 'tenyésztésre' kialakult 'public school'-nak nevezett magán középiskolák szolgáltatója a legjellemzőbb példát.

A 'gentleman' magatartását sem az írott állami törvények szabályozták, cselekedetei mégsem ütköztek törvénybe. De áll ez régebbi korokra is. Az erre a névre méltó keresztény lovag vagy városi polgár és mindazok, akik tiszta erkölcsi szempontok alapján élték le életüket 'saját maguktól, t ö r v é n y n é l k ü l tették a jót' mint azt Ovidius a képzeletbeli aranykor emberéről írta.

A mondottak alapján szabad talán a tanulmány címének a szavait az alábbi egyszerű megállapításba rendeznünk: Minél tökéletesebb az *erkölcs* annál egyszerűbb lehet a *törvény*, igazabb a *demokrácia*, veszélytelenebb a *szabadság*.